

Το έργο 'Σκόπια 2014' και η επιστροφή της ιστορίας

Καλλιόπη Αμυγδάλου - 15/02/2019

Το παρακάτω κείμενο δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στον κατάλογο¹ της έκθεσης 'Μέλλον υπό Κατασκευή | Ο Δοξιάδης στα Σκόπια', η οποία φιλοξενείται στο Μουσείο Μπενάκη της οδού Πειραιώς (20/12/18 - 17/2/19). Επαναδημοσιεύεται εδώ με μικρές αλλαγές.

Στις 26 Ιουλίου 1963, ένας καταστροφικός σεισμός 6,9 ρίχτερ ισοπέδωσε την πόλη των Σκοπίων. Ακολούθησε ένα τεράστιο έργο ανοικοδόμησης, το οποίο στην πολεοδομική του κλίμακα πραγματοποιήθηκε μεταξύ άλλων και με τη σχεδιαστική συμβολή του γραφείου Δοξιάδη (Doxiadis Associates). Το κέντρο της πόλης επανασχεδιάστηκε από τον Kenzo Tange, ενώ στην κλίμακα των κτηρίων η πόλη απέκτησε πολλά και εκπληκτικά δείγματα μπρουταλισμού, υπογεγραμμένα από Γιουγκοσλάβους αρχιτέκτονες. Τα Σκόπια συγκέντρωσαν τα μάτια των αρχιτεκτόνων και των πολεοδόμων όλου του κόσμου, και για όσο κράτησε η ανοικοδόμηση αποτέλεσαν πεδίο συνεργασίας και συνάντησης πολιτικών και ειδικών από τα αντίπαλα στρατόπεδα του Ψυχρού Πολέμου. Μέχρι και πριν δέκα χρόνια, αυτή η κληρονομιά του σοσιαλισμού κυριαρχούσε στην πόλη, προκαλώντας άλλοτε θαυμασμό -στους ειδήμονες θαυμαστές της ή στους νοσταλγούς της πλέον διαλυμένης Γιουγκοσλαβίας- και άλλοτε επικριτικά σχόλια για την 'κουρασμένη' τους

γκρίζα όψη και τα παραμελημένα κελύφη που πλέον δεν μπορούσαν να προστατεύσουν από την υγρασία.

Εικ. 1. Όψη του Κτηρίου Τηλεπικοινωνιών, 1968-81. Janko Konstantinov (1926-2010). Φωτογραφία: Καλλιόπη Αμυγδάλου, 2017.

Σχεδόν μισό αιώνα μετά την καταστροφή του 1963, στις 4 Φεβρουαρίου 2010, ένας δεύτερος 'σεισμός' -αυτήν τη φορά ανθρωπογενής- ήρθε να μεταμορφώσει για άλλη μία φορά το κτισμένο περιβάλλον της πόλης· το έργο εξωραϊσμού της πόλης 'Σκόπια 2014' παρουσιάστηκε στην τηλεόραση, ταράζοντας αρχιτέκτονες, ακαδημαϊκούς, ιστορικούς και ειδικούς στα θέματα πολιτιστικής κληρονομιάς. Το έργο 'Σκόπια 2014' υποσχόταν ένα νέο, λευκό μέλλον για την πόλη· δεκάδες νέα κτήρια εμπνευσμένα από τον εκλεκτικισμό, μνημεία, αγάλματα αρχαίων και εθνικών ηρώων και εκτεταμένη αστική επίπλωση, θα αναλάμβαναν να αποκαταστήσουν την αληθινή ταυτότητα της πόλης ενάντια στο γκρι του σοσιαλιστικού μοντερνισμού. Βάζοντας στο περιθώριο την κληρονομιά των δεκαετιών του '60 και του '70 καθώς και το οθωμανικό παρελθόν, η τότε κυβέρνηση του VMRO-DPMNE επιδίωκε να αναβιώσει -και κάποιες φορές να επανεφεύρει- κάποια άλλα ιστορικά στρώματα: εκείνο των αρχών του 20ού αιώνα και αυτό της αρχαιότητας. Και ενώ οι γειτονικές χώρες (ιδιαίτερα η Βουλγαρία και η Ελλάδα) υιοθέτησαν μία μάλλον απλουστευτική, γενικευτική αφήγηση ενάντια στο αδιαμφισβήτητο προβληματικό αυτό έργο, μία αφήγηση που ταύτιζε το 'Σκόπια 2014' με όλη την κοινωνία, η πραγματικότητα ήταν πολύ πιο σύνθετη.

Εικ.2. Άποψη του αρχαιολογικού μουσείου μέσα από το εργοτάξιο της ρόδας θέασης πάνω στο ποτάμι. Φωτογραφία: Καλλιόπη Αμυγδάλου, 2017.

Η αντιπαλότητα με συγκεκριμένα στρώματα του ιστορικού παρελθόντος και η προτίμηση για κάποια άλλα, σίγουρα δεν είναι καινούρια υπόθεση στην περιοχή αυτή. Όλες οι χώρες της νοτιοανατολικής Ευρώπης, μεταξύ αυτών η Ελλάδα, η Βουλγαρία και η Τουρκία, έθεσαν σε διάφορες περιόδους την αρχιτεκτονική στην υπηρεσία της εθνικής πολιτικής -ιδιαίτερα στα πρώτα χρόνια μετά την ανεξαρτησία τους. Στην περίπτωση των Σκοπίων, τόσο το Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων όσο και η Σοσιαλιστική Γιουγκοσλαβία περιθωριοποίησαν σε μεγάλο βαθμό το Οθωμανικό παρελθόν². Για παράδειγμα, η Λέσχη των Αξιωματούχων που ανακατασκευάζεται σήμερα στην κεντρική πλατεία των Σκοπίων, είχε αρχικά κατασκευαστεί στα τέλη της δεκαετίας του 1920 ώστε να αντικαταστήσει ένα τζαμί του 15ου αιώνα -το τέμενος Μπούρμαλι³. Σε κάθε περίπτωση πάντως, το έργο 'Σκόπια 2014' σηματοδοτεί μάλλον την πρώτη φορά στην ιστορία της πόλης, που μία τέτοιας κλίμακας ανθρωπογενής μετάλλαξη της, λαμβάνει χώρα τόσο βιαστικά και χωρίς τη συναίνεση και συμμετοχή των ειδικών και των διανοουμένων της χώρας.

Το έργο παρεμβαίνει στην πόλη με τέσσερις διαφορετικούς τρόπους: Πρώτον, ανεγείροντας δεκάδες νέα κτήρια (όπως για παράδειγμα το Αρχαιολογικό Μουσείο, το Υπουργείο Εξωτερικών και πολλά άλλα) κυρίως κατά μήκος του Βαρδάρη. Οι όψεις αυτών των κτηρίων αποτελούν ελεύθερες ερμηνείες διαφόρων εκλεκτικιστικών στυλ, κάνοντας αναφορές για παράδειγμα στο μπαρόκ και στον νεοκλασικισμό αλλά μεταβάλλοντας τις αναλογίες και τη λογική τους. Όλα μαζί αυτά τα κτήρια δημιουργούν ένα νέο πανόραμα της πόλης πάνω στον ποταμό, προδίδοντας μία νοσταλγία όχι για την πόλη που υπήρξε κάποτε, αλλά για αυτήν που θα μπορούσε να είχε υπάρξει (εικ.3)⁴. Την ίδια στιγμή, κρύβουν τα μοντέρνα κτήρια πίσω τους και την οθωμανική αγορά στο βάθος, διεκδικώντας το μέτωπο του ποταμού.

Εικ.3. Το Αρχαιολογικό μουσείο καταλαμβάνει μία λωρίδα δημοσίου χώρου ανάμεσα σε μια σειρά μοντέρνων κτηρίων (αριστερά) και το ποτάμι, δημιουργώντας ένα νέο μέτωπο στον Βαρδάρη. Φωτογραφία: Καλλιόπη Αμυγδαλου, 2017.

Δεύτερον, το έργο περιλαμβάνει το 'ντύσιμο' υπάρχοντων μοντέρνων κτηρίων (δημοσίων ή κτηρίων κατοικίας) με κλασικίζουσες όψεις. Τέτοια παραδείγματα είναι το κτήριο του Εθνικού Διανομέα Ηλεκτρικής Ενέργειας (MEPSO), και το κτήριο της κυβέρνησης (Vlada). Σε αυτές τις περιπτώσεις δηλαδή, και παρά την αντίθεση πολλές φορές του αρχιτέκτονα - δημιουργού, εάν βρίσκεται ακόμα στη ζωή, έχουν προσκολληθεί κλασικές όψεις στα σώματα των κτηρίων μεταμορφώνοντας δραστικά την εξωτερική τους μορφή. Αυτή είναι και η πιο άμεση και κατηγορηματική επίθεση του έργου 'Σκόπια 2014' στη μοντέρνα κληρονομιά της πόλης, μία κληρονομιά που οι υποστηρικτές του έργου θεωρούν ότι αντικατοπτρίζει μία μη δημοκρατική, καταπιεστική περίοδο που πρέπει να χαθεί στη λήθη.

Τρίτον, στο πλαίσιο του έργου ανακατασκευάστηκαν κτήρια που όντως υπήρχαν στο παρελθόν, όπως το Εθνικό Θέατρο και η Λέσχη Αξιωματικών (εικ.4), και καταστράφηκαν με τον σεισμό του 1963. Αυτά τα κτήρια χρησιμεύουν ως οι πιο απτές μαρτυρίες της χαμένης Ευρωπαϊκής ατμόσφαιρας της πόλης, μίας ατμόσφαιρας που τώρα μπορεί να αναγεννηθεί. Η ανάδυσή τους στην πόλη ως αποκατεστημένη μαρτυρία της αληθινής ταυτότητας και του πεπρωμένου των Σκοπίων, νομιμοποιεί τα άλλα κομμάτια του έργου (τα νέα κτήρια, τις κλασικίζουσες όψεις, τα αγάλματα): το παρελθόν, τώρα αποκατεστημένο, μπορεί να καθοδηγήσει τη νέα κατασκευή. Η κτισμένη ρέπλικα δεν αντικαθιστά απλά το χαμένο πρωτότυπο της -είναι η προϋπόθεση για την αντικατάσταση όλης της πόλης.

Εικ.4. Το νέο παραποτάμιο μέτωπο, όπως φαίνεται από την ταράτσα του ανακατασκευασμένου Εθνικού Θεάτρου. Αριστερά είναι η ρέπλικα της Λέσχης Αξιωματικών, στο κέντρο το κτήριο του Εθνικού Διανομέα Ηλεκτρικής Ενέργειας (ΜΕΠΣΟ) πλέον 'ντυμένο' με κλασική όψη, και δεξιά ένα νέο κτήριο στάθμευσης αυτοκινήτων σε 'μπαρόκ' ρυθμό. Φωτογραφία: Καλλιόπη Αμυγδάλου, 2017.

Τέλος, στο πλαίσιο του 'Σκόπια 2014' τοποθετήθηκαν δεκάδες μνημεία και αγάλματα στους δρόμους και τις πλατείες της πόλης. Αυτά συμπληρώθηκαν με άλλα στοιχεία επίπλωσης και υποδομής, όπως μία ρόδα θέασης μέσα στο ποτάμι, τρία καράβια-εστιατόρια, πεζογέφυρες, νέα κιγκλιδώματα και φώτα δρόμου. Τα περισσότερα αγάλματα αναφέρονται είτε στις προσπάθειες ανεξαρτησίας του 19ου και του 20ού αιώνα, είτε σε θρησκευτικές μορφές (Μητέρα Τερέζα, Άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος) ή τέλος στην αρχαία μακεδονική ιστορία (Μέγας Αλέξανδρος, Φίλιππος Β' κλπ). Είναι ενδιαφέρον ότι παρ'όλο που αυτά τα αγάλματα αποτελούν τη λιγότερο βίαιη χωρική παρέμβαση από πλευράς αρχιτεκτονικής -με την έννοια ότι μπορούν να αφαιρεθούν εύκολα- είναι αυτά που προκάλεσαν τις μεγαλύτερες αντιδράσεις εντός και εκτός χώρας. Στο εσωτερικό, οι πολίτες συχνά διαμαρτύρονταν ότι ενώ τα κτήρια ήταν απαραίτητα ώστε να φιλοξενήσουν υπηρεσίες και υπουργεία της χώρας, τα αγάλματα και τα μνημεία αποτελούσαν αντιθέτως σπατάλη των χρημάτων των φορολογουμένων. Παράλληλα, εκτός χώρας, τα αγάλματα ιστορικών προσώπων που είναι σημαντικά και για τις γειτονικές χώρες (όπως για την Ελλάδα και τη Βουλγαρία) προκάλεσαν τεράστιες αντιδράσεις, καθώς διαφορετικά εθνικά αφηγήματα έρχονταν σε σύγκρουση.

Εικ. 5. Το Κτήριο Τηλεπικοινωνιών (1968–81. Janko Konstantinov), όπως φαίνεται μέσα από τις κολώνες ενός περιπτέρου στην κεντρική πλατεία της πόλης. Φωτογραφία: Καλλιόπη Αμυγδάλου, 2017.

Τι φέρνει την αρχαιότητα στο προσκήνιο, αφήνοντας πίσω την εποχή του σοσιαλισμού; Αναμφίβολα, όπως έχει ήδη παρατηρηθεί, το έργο 'Σκόπια 2014' ήταν κομμάτι μίας νέας απόπειρας οικοδόμησης έθνους-

κράτους⁵, και εξέφραζε τη νεοφιλελεύθερη πολιτική της κυβέρνησης. Την ίδια στιγμή όμως, αντανακλά βαθύτερα ζητήματα που ξεπερνούν το χρονικό πλαίσιο των δέκα ετών της κυβέρνησης VMRO που το πραγματοποίησε. Μετά την εκπληκτική ανοικοδόμηση των δεκαετιών του '60 και του '70, το οικονομικό τέλμα και η παντελής έλλειψη οικοδομικής δραστηριότητας μέχρι και τη δεκαετία του '90 άφησαν το κέντρο της πόλης απαξιωμένο, με πολύ χαμηλή οικοδομική πυκνότητα (ολόκληρα οικοδομικά τετράγωνα έμειναν άδεια)⁶. Το 1991 πραγματοποιήθηκε νέος διαγωνισμός για το κέντρο της πόλης (με το πρώτο βραβείο να απονέμεται στους Miroslav Grchev, Vlatko Korobar και Mirjana Penchik), ο οποίος οδήγησε σε νέο πολεοδομικό σχέδιο για το κέντρο το 1997. Στο πλαίσιο αυτού έγιναν μεν κάποιες παρεμβάσεις στα δυτικά της δεξιάς όχθης του Βαρδάρη, αλλά πολύς χώρος παρέμεινε άδειος. Έτσι, η κυβέρνηση VMRO εκμεταλλεύτηκε αυτήν την απαξιωμένη κατάσταση του κέντρου και υποσχέθηκε να δώσει στην πόλη -και στη χώρα- το κέντρο πρωτεύουσας που της άξιζε.

Παράλληλα, οι εθνικές εντάσεις εντός της χώρας αλλά και με τους γείτονες, τροφοδοτούσαν την ανάγκη για τον επαναπροσδιορισμό μίας ισχυρής εθνικής ταυτότητας. Οι συγκρούσεις με την Ελλάδα για το ονοματολογικό, με τη Βουλγαρία για τη γλώσσα και με τη Σερβία για το εκκλησιαστικό ζήτημα, δημιούργησαν την ανάγκη υπεράσπισης και προστασίας μίας διακριτής ταυτότητας, θεμελιωμένης σε ένα μακρινό παρελθόν και σε μία ιστορική γη. Σε αυτό το πλαίσιο, η αρχιτεκτονική προσέφερε τις υπηρεσίες της για τη δημιουργία ενός νέου εθνικού χώρου και για την επαναδιατύπωση του εθνικού αφηγήματος, υπογραμμίζοντας μία ταυτότητα που είναι ταυτόχρονα εγγενώς Ευρωπαϊκή και συνεχής στον χρόνο. Η νέα αρχιτεκτονική της πόλης στοχεύει στο να μεταδώσει αυτό το μήνυμα τόσο στο εντόπιο όσο και στο διεθνές κοινό.

Παρά τις πραγματικές αυτές ανησυχίες που εξηγούν σε κάποιον βαθμό τις καταβολές του έργου, οι κάτοικοι της πόλης δεν το αποδέχτηκαν εύκολα. Πολλές διαδηλώσεις διοργανώθηκαν από κινήματα πολιτών αλλά και ειδικούς, ξεκινώντας αντιπαραθέσεις και γόνιμες συζητήσεις για βασικά ζητήματα δημοσίου χώρου και αρχιτεκτονικής. Οι πολέμιοι του έργου το κατηγορούν ότι αποτελεί έκφραση ακραίου λαϊκισμού και εθνικισμού, ότι πραγματώνει τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές της κυβέρνησης VMRO⁷, ότι παραγκωνίζει την Αλβανική ταυτότητα προς όφελος μίας αποκλειστικά Χριστιανικής και Σλαβικής, και ότι παρακάμπτει τις δημοκρατικές διαδικασίες. Επίσης, το έργο προχώρησε με γοργούς ρυθμούς θυσιάζοντας την ποιότητα της κατασκευής· ήδη η υγρασία έχει σημαδέψει πολλές από τις λευκές όψεις με στίγματα και ρωγμές. Τέλος, πολίτες και ειδικοί υπογράμμισαν ότι πραγματοποιήθηκαν τεράστιες ιδιωτικοποιήσεις δημοσίου χώρου, καθώς πολλά νέα κτήρια χτίστηκαν πάνω σε περιοχές πρασίνου ή στον δημόσιο χώρο του μετώπου του ποταμού.

Μία από τις πιο επιτυχημένες διαδηλώσεις, τον Απρίλιο του 2014, έσωσε το Εμπορικό Κέντρο (GTC) από την επένδυσή του με κλασικές όψεις. Χιλιάδες πολίτες σχημάτισαν μία ανθρώπινη αλυσίδα περικυκλώνοντας το κτήριο, ζητώντας να σταματήσει ο 'εξαρχαϊσμός' της πόλης και διεκδικώντας τη διατήρηση ενός από τα σημαντικότερα σημεία αναφοράς της πόλης. Όμως οι πιο ευρείες διαδηλώσεις, οι οποίες συνδύασαν ιδιαίτερους τρόπους έκφρασης με διεθνή κάλυψη από τα μέσα ενημέρωσης, έλαβαν χώρα το 2016. Οι διαδηλωτές 'επιτέθηκαν' στη νέα λευκότητα που κυριάρχησε στην πόλη με κουβάδες χρώματος, με αποτέλεσμα στα μέσα ενημέρωσης να διαδοθεί ο όρος 'πολύχρωμη επανάσταση' για να περιγράψει τα γεγονότα. Παρόλο που οι διαδηλώσεις αυτές εξέφρασαν τη διαμαρτυρία των πολιτών για πολύ ευρύτερα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα, είναι αξιοσημείωτο ότι τα κτισμένα αντικείμενα και το λευκό σκηνικό του έργου 'Σκόπια 2014', αποτέλεσαν το πιο ισχυρό υλικό σύμβολο όλων αυτών στα οποία αντιδρούσαν οι διαδηλωτές.

Τι επιφυλάσσει το μέλλον; Από τη μία πλευρά, η διαδικασία του 'εξαρχαϊσμού' άφησε βαθιές πληγές στον ιστό της πόλης, που πρέπει να αντιμετωπιστούν με κάποιον τρόπο. Μία ακόμα απόπειρα διαγραφής του άμεσου παρελθόντος θα ήταν αδύνατη -αντιθέτως, ειδικοί και πολίτες πρέπει να επεξεργαστούν και να συμβιβαστούν με αυτό το νέο αρχιτεκτονικό στρώμα της πόλης, ένα στρώμα που μπορεί να δεχτεί παρεμβάσεις αλλά όχι να αναιρεθεί πλήρως. Από την άλλη, η δραματική σύγκρουση απόψεων για το τι σημαίνει η πόλη και το πώς θα έπρεπε να φαίνεται, για το τι είναι η κληρονομιά και ποιον αντιπροσωπεύει, έχει προκαλέσει σημαντικές συζητήσεις και έχει κινητοποιήσει ένα ενεργό σώμα πολιτών, ακαδημαϊκών και αρχιτεκτόνων. Η συζήτηση για τη μοντέρνα κληρονομιά των Σκοπίων είναι τώρα πιο ζωντανή από ποτέ, και οι κατασκευές που την εκφράζουν γίνονται όλο και πιο αποδεκτές ως αναπόσπαστο κομμάτι της πόλης και της ιστορίας της.

Σημειώσεις

- ¹ Amygdalou, Kalliopi, Tsiambaos, Kostas, Kritikos, Christos - Georgios (επιμ.). *The Future as a Project: Doxiadis in Skopje*. Αθήνα: Ελληνικό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής, 2018.
- ² Mattioli, Fabio. "Unchanging boundaries: the reconstruction of Skopje and the politics of heritage". *International Journal of Heritage Studies*. τόμ. 20, αρ. 6, 2014, σελ. 599-615.
- ³ Έχοντας ως επιχείρημα την ύπαρξη του τζαμιού πριν από τη Λέσχη Αξιωματικών στην πλατεία, η αλβανική και η τουρκική κοινότητα της πόλης ζητούν εδώ και χρόνια την οικοδόμηση ενός τεμένους στον ίδιο ή παρακείμενο χώρο, ειδικά μετά την ανακοίνωση του έργου 'Σκόπια 2014'.
- ⁴ Boym, Svetlana. *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books, 1991, σελ. xvi.
- ⁵ Σκουλαρίκη, Αθηνά. «Είδαμε τα Σκόπια σαν σε όνειρο». Η μνημειακή αναπαράσταση της εθνικής αφήγησης - Ηγεμονικός Ρόλος και πολιτική αντιπαράθεση για το σχέδιο "Σκόπια 2014"». *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 136 (Ιανουάριος -Μάρτιος 2017), σελ. 32-46.
- ⁶ Grcheva, Leonora. *Reshaping the Skopje City Centre as a National Agenda: Skopje 1965 vs. Skopje 2014* (Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία). Leuven: Katholieke Universiteit Leuven, 2011, σελ. 49-52.
- ⁷ Graan, Andrew. "Counterfeiting the Nation?". *Cultural Anthropology*, τόμος 28, αρ. 1, 2013, σελ. 161-179.